

Andrzej Ochocki

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0003-3219-3348

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2022.30.2.07>

Sławomir H. Zaręba, Joanna Wróblewska-Skrzek (red.), *Między światem realnym i wirtualnym. Mieszkańcy Warszawy w czasie pandemii*, Wydawnictwo RYS, Poznań 2021, ss. 231

Dzieło jest socjologicznym studium postaw i zachowań mieszkańców Warszawy w okresie pandemii COVID-19 w 2021 roku. Autorzy badania podjęli próbę opisu i analizy charakterystyk podstawowych sfer życia człowieka w szczególnej sytuacji – występującego zagrożenia dla zdrowia i życia oraz związanych z tym ograniczeń praw obywatelskich. Analizą objęto następujące sfery życia człowieka: małżeńską, rodzinną, ochrony zdrowia, edukacyjną, zawodową, czasu wolnego, uczestnictwa w kulturze, społeczną i religijną. Badanie zrealizowano z wykorzystaniem techniki CAWI za pośrednictwem kanału internetowego w systemie LineSurvey. W jego wyniku zgromadzono 606 efektywnych wywiadów. Uzyskana próba respondentów charakteryzowała się relatywnie młodym wiekiem, wyższym statusem wykształcenia i wysokim poziomem aktywności zawodowej.

Charakterystyka społeczno-demograficzna badanej próby respondentów nie dała podstaw do generalizacji rezultatów analizy na całą populację mieszkańców Warszawy. Uzyskane w drodze wywiadów informacje dotyczące postaw i zachowań umożliwiły natomiast nakreślenie bardzo cennego poznawczo i praktycznie „pandemicznego modelu życia człowieka”. Elementy tego modelu można wyprowadzić z treści autorskich rozdziałów książki.

Analiza rodzinnej sfery życia w okresie pandemii dotyczyła zasadniczo dwóch kwestii: relacji małżeńskich (A. Linek) oraz rodzicielstwa (M. Kawińska). Jakość relacji małżeńskich ma istotny wpływ na funkcjonowanie rodziny. W tej części badania starano się uchwycić zmiany w relacjach małżeńskich wywołane pandemią. Wyróżniono szereg zmiennych opisujących te relacje, a m.in.: wspólnie spędzany czas, pozytywne uczucia, współpraca w wykonywaniu obowiązków, kłótnie, możliwość rozpadu małżeństwa, etc. W konkluzji przeprowadzonej analizy podkreślono, że pandemia nie spowodowała istotnych zmian w relacjach małżeńskich i partnerskich. Podkreślono zarazem, że małżeństwa silnie związane wzajemnym uczuciem lepiej znoszą trudną sytuację zagrożenia egzystencjalnego, w tym wypadku pandemii.

W okresie pandemii rodzice i dzieci musieli przystosować swoje aktywności edukacyjne, zawodowe i rodzinne do występujących ograniczeń. Analiza w tej części badania objęła formy rodzicielskiego wsparcia dzieci, czas poświęcony dzieciom, emocjonalne relacje rodziców z dziećmi. Na podstawie wyników tej analizy stwierdzono, że izolacja społeczna rodzin z dziećmi nie spowodowała kryzysu jej funkcjonowania w czasie pandemii. Pojawiające się sporadycznie znużenie i irytacja ciągłą obecnością dzieci w domu nie podważają tej oceny. Czułość małżeńska wzmacniała więzi rodziców z dziećmi.

W nawiązaniu do podstawowych tez opisanych w literaturze dokonano analizy zmian relacji interpersonalnych respondentów (A. Linek). Kluczową tezą jest przy tym twierdzenie, że długotrwała izolacja społeczna rujnuje zdrowie psychiczne człowieka, ogranicza relacje interpersonalne, osłabia jego więzi społeczne, a w konsekwencji wyklucza z życia społecznego. Szczegółowa analiza tylko zjawiska zmian relacji interpersonalnych respondentów według różnych cech społeczno-demograficznych w okresie pandemii jest niezbędnym etapem eksploracji naukowych na tym obszarze badań socjologicznych. W jej wyniku ustalono kilka ważnych przejawów negatywnego wpływu pandemii na jakość życia mieszkańców Warszawy mimo stosunkowo krótkiego jeszcze czasu jej trwania. W deklaracjach respondentów dolegliwą sytuacją okazał się ograniczony kontakt z osobami bliskimi spoza rodziny, a znikoma tylko część próbowała nawiązać kontakty osobowe w sieci internetowej. Znaczna część respondentów deklaruowała poczucie samotności, a także brak zainteresowania potrzebami innych osób i służenia im pomocą. Niemniej jednak relacje rodzinne, przyjacielskie i sąsiedzkie okazały się odporne na zagrożenia pandemiczne, a zaobserwowano nawet poprawę jakości tych relacji, czego przejawem była pomoc osobom z tego kręgu, które potrzebowały wsparcia o różnym charakterze.

Eksploracja aktywności edukacyjnej i zawodowej w okresie pandemii miała na celu empiryczny opis zmian w tych sferach życia dorosłych mieszkańców Warszawy (M. Choczyński). Podstawą analizy były opinie respondentów o zagrożeniach i szansach pracy w warunkach pandemii, pracy zdalnej, konieczności przekwalifikowania się i dojazdach do pracy. Interpretację uzyskanych danych poprzedziły rozważania na temat zmieniającego się charakteru pracy w gospodarce opartej na wiedzy. Jednym z wyznaczników takiej zmiany jest wirtualizacja pracy. W czasie pandemii praca zdalna stała się niejednokrotnie koniecznością ze względu na obowiązujące restrykcje społeczne. Zmiana ta powodowała szereg skutków zarówno po stronie pracodawców, jak i pracowników. Niemniej jednak w opinii większości respondentów pandemia nie spowodowała radykalnego obniżenia standardu życia. Tylko w niewielkiej proporcji obawiano się utraty pracy, a obawę taką wyrażały częściej osoby zatrudnione w trybie stacjonarnym. W większości respondenci nie sygnalizowali problemów z rozgraniczeniem czasu pracy i czasu wolnego, co ma istotne znaczenie dla organizacji codziennego życia człowieka. W kwestii większych możliwości zdobywania i podwyższania kwalifikacji zawodowych w trybie zdalnym opinie były podzielone: nie odnotowano przewagi proporcji opinii twierdzących. W sumie pracę zdalną akceptowała większość respondentów: kobiety = 60%, mężczyźni = 55%. Okazało się również, że mieszkańcy Warszawy w większości dobrze radzili sobie z przystosowaniem do pracy zdalnej w sytuacji konieczności jej podjęcia. Jedynie osoby starsze zgłaszały nieco częściej problemy z tym związane. Rodziny wielodzietne wskazywały natomiast na utrudnienia w wykonywaniu pracy zdalnej w sytuacji jednoczesnej nauki zdalnej dzieci. Okazało się także, że w czasie pandemii konieczność przekwalifikowania się lub zmiany miejsca pracy nie była zjawiskiem powszechnym. W sytuacji konieczności dojazdu do pracy (praca stacjonarna) respondenci, którzy zrezygnowali z komunikacji publicznej, stanowili tylko ok. 30%. Tylko nieliczni mieszkańcy Warszawy rozważali w czasie pandemii możliwość wyprowadzenia się poza miasto: kobiety = 15%, mężczyźni = 20%. Poczynione obserwacje wskazują na wystarczające zdolności adaptacyjne mieszkańców Warszawy do sytuacji pandemicznej i koniecznych zmian w sferze życia zawodowego, co umożliwiło funkcjonowanie gospodarki i zapewnienie podstawowych usług społecznych: zdrowotnych, edukacyjnych i komunalnych.

Tezą generalną rozdziału poświęconego czasowi wolnemu respondentów jest twierdzenie, że pandemia miała istotny wpływ na sposób jego spędzania (J. Wróblewska-Skrzek). W nawiązaniu do ujęć teoretycznych kategorii czasu wolnego, funkcji i komponentów w badaniu wyodrębniono szereg jego elementów. Opisane zmiany w sposobie spędzania czasu wolnego, jakie zaszły w okresie pandemii, ukazały znaczenie prywatnej przestrzeni (domu) i relacji rodzinnych w dokonywanych wyborach respondentów. Miały one zarówno charakter kreatywny (np. czytanie książek), jak i relaksacyjny (np. sen). Izolacja społeczna sprzyjała umocnieniu więzi rodzinnych, co przejawiało się we wspólnym spędzaniu czasu wolnego z członkami najbliższej rodziny. Z drugiej strony respondenci bardzo często wskazywali na dolegliwe ograniczenie kontaktów z osobami spoza gospodarstwa domowego, a także na brak możliwości uczestniczenia w życiu kulturalnym. Wyniki badania pozwalają także wnioskować, że pandemia spowodowała głębokie zmiany w budżecie czasu mieszkańców Warszawy, co w dłuższym okresie wpływa na zmiany postaw i zachowań społecznych.

W nawiązaniu do definicji zdrowia WHO dokonano oceny zachowań prozdrowotnych badanej zbiorowości w okresie pandemii (M. Such-Pyrgiel). W analizie uwzględniono jedynie zmienne opisujące dobrostan fizyczny i udział respondentów w kulturze (element dobrostanu społecznego). Pogorszenie stanu zdrowia w czasie pandemii deklarowała znaczna część respondentów (17%). Proporcja ta była wyższa wśród kobiet, osób starszych, osób z wykształceniem podstawowym i średnim oraz osób bezrobotnych. Jednocześnie zaobserwowano zwiększoną troskę o higienę, zdrowe odżywianie się oraz częstsze zażywanie preparatów witaminowych. Dolegliwymi okazały się ograniczenia dostępności do różnych form aktywności fizycznej, a przede wszystkim brak możliwości korzystania z rozrywki poza domem (72% wskazań). Częściej niż zwykle respondenci oglądali telewizję i korzystali z internetu. W konkluzji zwrócono także uwagę na znaczenie izolacji społecznej dla zdrowia człowieka.

Pandemia miała określony wpływ na emocje mieszkańców Warszawy, które – ze swej istoty – odgrywają wiodącą rolę w interakcjach społecznych i łączą człowieka z otoczeniem społecznym (A. Linek). Na podstawie bogatej literatury cytowanej w tekście w badaniu uwzględniono następujące stany emocjonalne: długotrwały smutek, strach, silne zdenerwowanie, stres, depresja, zmęczenie, znudzenie, poczucie pustki

i beznadziejności, poczucie bezsilności, myśli samobójcze. Zmiany w obrębie tych stanów życia emocjonalnego w okresie pandemii deklarowało około 60% respondentów. Dominowały trzy z nich: zmęczenie (68%), stres (53%) i poczucie bezsilności (45%). Pojawiły się także szczególnie groźne dla zdrowia psychicznego: depresja (26%) i myśli samobójcze (8,6%). Analiza częstości wskazań poszczególnych stanów emocjonalnych według cech demograficznych i społecznych respondentów stanowi wartościowy materiał zarówno dla oceny skutków pandemii dla zdrowia psychicznego, jak i postaw społecznych mieszkańców Warszawy w okresie pandemii.

Zagrożenie zdrowia i życia w okresie pandemii COVID-19 było potencjalnym czynnikiem zmian religijności Polaków (W. Klimski). Z jednej strony sytuacja ta mogła pogłębić więź z religią, z drugiej natomiast ją osłabić. W badaniu postawiono pytanie o identyfikowane przez respondentów zmiany ich religijności w okresie pandemii. Interpretację wyników badania poprzedzono zwięzłym opisem zmian religijności Polaków przed pandemią. Generalną konstatacją tej części rozważań może być twierdzenie, że dokonujące się w Polsce procesy religijne i ich wpływ na życie społeczne są bardzo złożone, a dalszy ich przebieg wymaga pogłębionych i ciągłych obserwacji naukowych (W. Zdaniewicz). Przyczynkiem do tych obserwacji jest niewątpliwie badanie zmian postaw i zachowań religijnych w okresie restrykcji społecznych związanych z pandemią. Dotyczyło ono m.in. takich zagadnień jak: podejmowanie prywatnej modlitwy, poszukiwanie w internecie treści religijnych, modlitwa w trudnych sytuacjach życiowych, rozmowy w rodzinie na tematy religijne, przestrzeganie zakazu odwiedzania rodziny i przyjaciół w święta wielkanocne. Są to wskaźniki religijności, które mają szczególnie istotne znaczenie ze względu na zmiany organizacyjne życia religijnego w okresie rygorystycznej izolacji społecznej. W konkluzji przeprowadzonej analizy podkreśla się, że w grupie respondentów systematycznie uczestniczących w niedzielnej mszy św. umacniała się ich pobożność w okresie pandemii. Wśród osób mniej zaangażowanych w życie religijne nie zaobserwowano istotnych zmian, chociaż zwrócono uwagę, że w tym okresie mogą ulegać dalszemu osłabieniu więzi z religią w tej grupie osób.

W rozdziale opisującym przyczyny i charakterystykę ulicznych protestów mieszkańców Warszawy w październiku 2020 roku, a więc w okresie obowiązujących restrykcji związanych z pandemią COVID-19, podjęto próbę ich oceny z punktu widzenia funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w szczególnym czasie zagrożeń dla zdrowia i życia osób biorących udział w tych protestach. Ich bezpośrednią przyczyną było orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego, które zakazało dokonywania aborcji płodów ludzkich z chorobami letalnymi. Tak więc podłożem tych protestów był konflikt o charakterze aksjologicznym. Według deklaracji samych ankietowanych w protestach brało udział 36% ogólnej ich liczby w równych proporcjach według płci. Zdecydowana większość respondentów aprobowała protesty mimo zagrożeń pandemicznych (80%). Szczegółowa analiza opinii respondentów o różnych zachowaniach obywateli podczas protestów według cech społeczno-demograficznych wykazała wysokie dla nich poparcie. Za naganne zachowania uznano przede wszystkim agresywne działania demonstrantów skierowane przeciw Kościołowi katolickiemu i kościołom. Sformułowane wnioski w warstwie empirycznej zaakcentowały determinację protestujących w konflikcie aksjologicznym nawet w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia. Przeprowadzone w tym rozdziale książki rozważania o charakterze teoretycznym i metodologicznym oraz analiza zebranego materiału statystycznego dały także asumpt do poparcia tezy o potrzebie redefinicji klasycznego rozumienia kultury obywatelskiej, a w jej ramach określenia znaczenia ruchów społecznych i protestów obywatelskich w państwie demokratycznym.

W całości prezentowana książka ukazuje złożony obraz sposobów przystosowania się mieszkańców dużego miasta do wyjątkowej sytuacji zagrożeń egzystencjalnych występujących w okresie pandemii COVID-19. Krótki czas trwania pandemii i obostrzeń sanitarnych oraz ograniczeń praw obywatelskich nie utrwalił prawdopodobnie charakterystycznych zachowań adaptacyjnych ludności i ich zróżnicowania. Niemniej jednak zgromadzone w toku badania informacje statystyczne umożliwiają podjęcie próby skonstruowania „pandemicznego modelu życia”, co sugerowali sami autorzy badania w metodologicznej części książki. Byłby to kolejny krok na drodze eksploracji naukowej mającej na celu rozpoznanie konsekwencji skrajnie nietypowych uwarunkowań życia człowieka w okresie pandemii wirusowej zagrażającej jego istnieniu. Odmiany takiego modelu powinny odnosić się do różnych subpopulacji ludności, np.: małżeństw, rodzin z dziećmi, uczniów i studentów, osób aktywnych zawodowo i emerytów. Parametry modelu to: ochrona zdrowia, edukacja,

aktywność zawodowa, relacje interpersonalne i społeczne, budżet czasu jednostki, aktywność w czasie wolnym, religijność, etc. Zebrane doświadczenia badawcze zespołu autorskiego książki są kapitałem, który może przynieść nowe walory poznawcze dla socjologii, a praktyczne – dla społeczeństwa.